

KEYSERLING 2003

Mõtteid rahvusvahelise sümposiooni järel



Sümposiooni plakat. Kunstnikud: Mall ja Silver Vahtre.

■ 18.–21. septembril 2003 korraldasid Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus ning Eesti Goethe-Selts (esimees Liina Lukas, kirjatoimetaja Liina Sumberg) koos Maini-äärse Frankfurti ülikooliga (koordinaator Michael Schwidtal) Tartus II rahvusvahelise baltisaksa kirjakultuuri sümposiooni “Siin on kusagil mujal: Keyserlingide balti maailmaelamus”. See oli järjeks 2001. a. toimunud sümposioonile “Mässi mudelid: Torm ja tung Liivimaal”, mis oli pühendatud J. M. R. Lenzi 250. ja K. J. Petersoni 200. sünniaastapäevale. Toona toetuti uudele geokultuurilisele vaatekohale, mille järgi Baltikumi varasemad saksa-, eesti- ja läti keelsed kirjasonad olid kõik mitmekeelse baltisaksa kirjanduse osad. Üleüldse esimest korda rahvusvahelisel foorumil vaadeldi rõõbiti Balti ruumi eesti- ja saksakeelset kirjandust, mis põhjustas ägedaid dispuute, aga leidis kajasta-

mist ka suuremates Saksa päevalehtedes.

Seekordse sümposiooni teema tulenes esmajoones Eduard ja Hermann, vähemal määral Alexander Keyserlingi elu- ja loominguloogikast: kokkukuuluvus koduse Baltikumi maastike, inimeste ja mentaliteediga kristalliseerub kodunt kaugel, sageli n.-ö. pagulaselamuse raames, kokupuutes võõraga. Teadlikuks baltlaseks saadakse võõrsil. Ürituse motodeks olid kaks vastastiku pinget loovat tsitaati H. Keyserlingilt: “Lühim tee iseendani viib ringi ümber maailma” ja “Kultuuri ei teki seal, kus inimhing ei astu abielu spetsiifilise maapinnasega”.

Sümposioonile lisas värvi ainulaadne näitus (19. IX – 17. X 2003), mille Tartu Ülikooli Raamatukogu valmistas ette koostöös Hermann Keyserlingi Arhiiviga Darmstadtis, kust pärines ka suurem osa materjale.¹ Näituse koostas tä-

nane suurimate teenetega H. Keyserlingi uurija Ute Gahlings sealt samast. Tõhusat abi komplitseeritud ettevõtte korraldamisel andis Tallinna Saksa Kultuuriinstituut / Goethe Instituut.

Sümposiooni suursponsoriks Eesti-poolelt oli Eesti Teadusfond (grant nr. 5404), oma käe ulatas ka Tartu Saksa Kultuuri Instituut. Saksa-poolelt olid tõhusateks toetajateks *Vereinigung von Freunden und Förderern der Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main, Stiftung zur Förderung der internationalen wissenschaftlichen Beziehungen der Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main* ja *Deutsche Forschungsgemeinschaft*.

Üritusele eelnes valgustav jalutuskäik Jüri Kuuskemaaga Tallinna vanalinnas ja Toomkirikus, ametlik avamine toimus Saksa suursaadiku residentsis Toompeal, kus kõnelesid suursaadik Jürgen Dröge ja Eesti TA asepresident Peeter Tulviste. Järgmisel päeval külastati Raikküla mõisat ja Keyserlingide hauptplatsi, mille oli lasknud korraldada seada Rapla muinsuskaitseja Aili Peterson. Kauneid mineviku- ja tulevikuvisionid jagasid praeguste mõisaomanike perest Elle ja Karmel Jõesoo ning kohalik kodu-uurija Ilse Rahkema. Üritus leidis taas kajastamist Saksa ajakirjanduses.² Oma osavõtuga austasid üritust kuus Keyserlingide perekonna elavat liiget Euroopast ja Ameerikast.

Olgu veel kord tänatud tublid inimesed, sealjuures Eesti Goethe-Seltsi väsimatud entusiastid, kes sümposioonile ja näitusele kaasa aitasid!

Sümposioonil peeti 32 ettekannet: Alexander Keyserlingist 7, Eduard Keyserlingist 10 ja Hermann Keyserlingist 15. Esimeses sektsioonis astusid üles valdavalt ajaloolased, teises kirjandusteadlased, kolmandas nii ühed kui ka teised, pluss filosoofid ja teoloogid. See profiilide erinevus võiks iseloomustada käsitletavate endi haaret, kuid on teisalt märk sellest, et üksnes H. Keyserlingi looming on hõivatud tõeliselt interdistsiplinaarsesse uurimusse, samal ajal kui ülejäänud Keyserlingide mõtestamine püsib kitsamas erialalises ringis.

Ettekanded avaldatakse saksakeelse raamatuna Winteri kirjastuses Heidelbergis. Et neist ka eesti teadusluku mingi jälg jääks, olgu siinkohal antud analüütiline ülevaade räägitust.

Krahv ALEXANDER KEYSERLINGI (1815–1891) on isiku- ja kultuurifilosoofilises plaanis Keyserlingide seast seni kõige pinnapealsemalt käsitletud, ehkki tema nime mainimine 19. sajandi keskpaiga loodusteaduste ja Baltikumi regionaalpoliitika loodustekstis on igale õpetlasele kohustuslik. Näib, et A. K. olemusse süvenemist on takistanud tema elukäigu ja karjääri peaaegu ideaalne väline ümarus.³ Iga ülevaade A. K. elust ja tegevusest tugineb teatavale paraadfaktide kimbule, mis annab tunnistust saatuse soosiku teest: A. K. oli pärastise vürsti ja Saksa kantsleri Otto Bismarcki ülikoolikaaslane Berliinis ning tema eluaegne sõber; sealsamas Alexander v. Humboldti poolt protežeeritud üliõpilane; üliedukas noorteadur 1840. aastatel, kes viibis Sise-Venemaal väliuuringuil koos suurte saksa, inglise ja prantsuse meistritega (J. H. Blasius, R. I. Murchison, E. de Verneuil jt.) ja avaldas ühispublikatsioonides nendega alustajatavat selgroogsete süstemaatika, Venemaa paleontoloogia ja geoloogia vallas; mainiti ära Ch. Darwini poolt tolle “Liikide tekkimises”; sai Vene impeeriumi sakslasest rahandusministri krahv Jegor Kankrini (Georg Cancrini) väimeheks (1844) ning just seeläbi ka mõisaomanikuks Eesti- ja Liivimaal, esmajoones Raikkülas; tegi läbi hiilgava tõusu Vene tsaari õukonnas ja ühtlasi tsiviilastmestikus – kuni ülemkojaülema ja tõelise salanõuniku tiitlini välja (see vastas kindrali auastmele sõjaväes); oli 1857–1862 Eestimaa rüütelkonna peamees (seega nii-öelda Põhja-Eesti peaminister); 1862–1869 Tartu õperingkonna ja ühtlasi Tartu ülikooli kuraator; uuendusmeelne ning talupojasõbralik põllumees oma mõisates (juba 1848 ka Eestimaa Põllumajandusliku Seltsi president), esimese Eesti kiviktaimla looja Raikkülas jne. See on elu, kus võrdsest kõrgel tasemel on koos nii vaimne, poliitiline ja majanduslik kui ka selts- ja perekondlik kultuur – kõik parimate kompromisside summana parimais mõistlikes proportsioonides, esivanemate väärt nime veel lisaks; tee materiaalsusse – raha, võimu ning heade pakkumiste juurde – viib ausalt üle vaimse võimekuse ning karakteri võlu; väljateenitud usaldust tunnustavad nii kohalik talupoegkond kui ka aadel, nii Vene tsaari õukond kui ka Lääne intellektuaalne avalikkus. Ma

¹ Vt.: M. Tarvas. Siin on kusagil mujal: Keyserlingide baltilik maailmakogemus. Teel Raikküla, Darmstadt ja Tartu vahel. – Sirp 17. X 2003, lk. 8.

² T. Kiho. Die Keyserlings im Baltikum: Fortsetzung des Ichs und der Familie. – Frankfurter Allgemeine Zeitung 14. X 2003, nr. 238, lk. 45.

³ Eesti keeles on A. Keyserlingi eluloost ülevaade andnud S. Kivimäe raamatus: Baltisaksa portreekunst Eestis. Artiklite kogumik ja Eesti Kunstimuuseumis 1999 toimunud näituse kataloog. Koost. A. Lõugas. Tallinn–Helsinki, 2002, lk. 42–47.

ei arva, et seda ideaalportreed peaks tingimata rikkuma, sest ilmselt suutiski A. K. vormida oma elust suurejoonelise kompromissi vaimu ja võimu, väärikuse ja varanduse vahel; tema isiku intelligentse sujuvuses on külgetõmmet, mida ei oska nimetada muuks kui elutarkuseks. Universalistlike kalduvustega mõisahärrana, ja seda mitte asjaarmastaja, vaid professionaali tasemel, on A. K. suur erand "balti parunite" seas. Pojapoest filosoofi Hermann Keyserlingi hilisem tähelelend Euroopasse ei oleks olnud mõeldav A. K. eeltöötasu suhete ja maineloomes vallas; just alates A. K.-st sai Keyserlingi nimest, nagu sakslased ütlevad, *ein Begriff* – nimi, mis kõneleb iseenda eest.

Siiski on A. K. isiksuslikku palet aidanud ümardada seegi, et kaks siiani põhilist allikat tema elu ja vaadete uurimiseks, mis kokku pandud päevikumärkmeist ning kirjadest, on trükki toimetanud tema armastav tütar Helene v. Taube.⁴ Ehkki oli meeldiv tõdeda, et sümposioniks valmistumine pani nii mõnedki uurijad ära käima ka Darmstadtis, kus Hermann Keyserlingi Arhiivi ühe osana hoitakse filosoofi vanaisa ulatuslikku pärandit, on selle põhjalikum läbitöötamine veel tulevikumuusika ning Darmstadtis peituvaid materjale kasutatakse A. K.-st rääkides üldjuhul suhteliselt vähe, mis tähendab, et allikaid kontrollib ikka veel H. v. Taube kunagine tütrelik valik. Selle valiku tausta on juba pojapoeg Hermann oma mälestustes temale omase absolutismiga, aga üldjoontes veenvalt esile toonud: "Minu vanaisa Alexander Keyserlingi surres hakkas tema elukuvandi (*Lebensbild*) kallal tööle tütar Helene von Taube. Aga ta ajas seda nii kivalt kui oma puhtisiklikku eraasja, et meil teistel polnud seal mitte ainult et midagi kaasa rääkida, vaid et me isegi ei teadnud midagi töö käigust; sealjuures keeldus tädi teosesse võtmast väga tähtsaid kirju minu isale, mis oleks tähendanud meie tegemist oma kaastöolisteks. Kui too elulugu kirjades viimaks ilmus, seisime kõik ei iial enam heastatava tõiga ees. Tädi oli kogu materjali töödelnud armastav-idealisee-

riva tütre vaatevinklist. Seetõttu puudus tolles "eluloos kirjades" kõik see, mis minu vanaisa juures oleks kestvaimat huvi pakkunud." Ja seejärel toob Hermann välja selle, mis tema arust oli A. K. isiksuse kese: "Esmajoones oli ta distantsi hoidev aristokraat, hammustavalt satiiriline vaim, suveräänne iroonik, võimalik et meisterlikem teravmeelitseja, kes saksa aadli seast eales võrsunud. Ei ole aga enam kedagi, kes seda mäletaks..."⁵ A. K. kui vaheda sõnaga mehe maine ei ole päriselt kustunud, kuid see ei sisalda üldkärbes enam tõepoolest erilisi jälgi iroonikust või küünilikust. Omamoodi sulami sokraatilis-ironilisest Targast on oma Keyserlingi-anekdootides jäädvustanud küll Jakob v. Uexküll.⁶

Mitmel korral avaldati sümposionilgi arvamust, et H. v. Taube ettevalmistatud – iseenesest ju ulatuslik – materjalivalik ei ole eriti A. K. viimaste aastate osas usaldatav (Roger Bartlett) ning ähmastab eriti A. K. kui poliitiku tegevust (Gert v. Pistohlkors); teisalt rõhutas Darmstadti arhiivis töötav Guido Rappe, et huvitavat dokumentatsiooni on kohapeal avastada veel küll ja küll. Nii näiteks on A. K. tooniandev roll jäänud lahtikirjutamata kahe Eesti ajaloo jaoks olulise konfliktitaustategurina 19. sajandi keskel; nendeks on Mahtra sõda 1858 ja ajaloo professor Carl Schirreni tagandamine Tartu ülikoolist 1869, põhjuseks tema äge ja särav venestusvastane filipika "Liivimaa vastus", mis oli tähtsamaid lülisid palju avaramas, ka eesti rahvuslikku liikumist lõhestanud diskussioonis. Mahtra sõja ajal oli A. K. Eestimaa Rüütelkonna peamees, käies ses asjas isiklikult tsaari jutul;⁷ Schirreni tagandas ta juba Tartu ülikooli kuraatorina, ent läks mõne kuu pärast ise, ilmselt ideoloogilist ummikut tajudes, pettunult erru.⁸ A. K. asendi iseloomustamisel neis kokkupõrkeis on siiani piiratud põhiliselt napi tunnustusega laadis "andis antud olukorras oma parima" kesk- ja regionaalvõimu suhete klaarimisel, kuid seikade vastuolulisus nõuaks täpsemat positsioonianalüüsi. Kogu A. K. eluring võiks

⁴ Aus den Tagebuchblättern des Grafen Alexander Keyserling: Philosophisch-religiöse Gedanken mit einzelnen Zusätzen aus Briefen. Hrsg. H. v. Taube. Stuttgart, 1894; Graf Alexander Keyserling: Ein Lebensbild aus seinen Briefen und Tagebüchern. Hrsg. H. v. Taube von der Issen. Bd. I–II. Berlin, 1902.

⁵ H. Keyserling. Reise durch die Zeit I: Ursprünge und Entfaltungen. Innsbruck, 1948, lk. 131.

⁶ Graf Alexander Keyserling oder Die Umwelt des Weisen. – J. v. Uexküll. Niesgeschaute Welten. Die Umwelten meiner Freunde. Ein Erinnerungsbuch. Berlin, 1936, lk. 55–70.

⁷ Sellest jutuaamisest on A. K. teinud oma käega kokkuvõtte, mille saksa ja eesti keeles publitseeris Juhan Kahk koos abilistega raamatus: 1858. a. talurahvarahutused Eestis: Dokumente ja materjale. Tallinn, 1958, lk. 253–257. Vt. ka: J. Kahk. 1858. aasta talurahvarahutused Eestis: Mahtra sõda. Tallinn, 1958, lk. 161–162.

⁸ Sellesse ka psühholoogiliselt põnevasse vastasseisu ei ole veel sõandatud süveneda; ainsat seni sisulisemat algatust vt.: Die Estländische Ritterschaft, ihre Ritterschaftshauptmänner und Landräte. Hrsg. W. v. Wrangell, G. v. Krusenstjern. Limburg, 1967, lk. 104–106.

seeläbi midagi oma filosoofilisest ümarusest minetada ning tema elu teine pool hakata üha enam paistma pagendusena oma kunagise särava nooruse eest. Sest näiteks looduseuurijana jäigi A. K. mõnes mõttes geniaalseks noorteadlaseks, jõudes maineni, mis avas ta ees uksi praktilise elu päikesepoolde – kust ta enam ei naasnudki.

Seda päikesepoolsemat osa käsitles **Roger Bartlett** (London) oma ettekandes “A. K. suhted Vene õukonnaga”. Hästi tuli siin esile see, kuidas baltisakslased kasutasid ära Vene õukonna (kaasa arvatud tsaaripere) ja valitsusaparaadi suurt sisemist saksastumust, liikudes seal nagu oma koduses ringis ametiredelil ülespoole. Iseloomulik on näiteks, et A. K., kes muide ei õppinud kunagi selgeks vene keelt, vestles Nikolai I ja tsaarinnaga audientsil saksa keeles; sama usaldussuhe jätkus esialgu Aleksander III-ga. Saksamaalt võetud tsaarinnade ja nende lähisugulaste õukondlik roll (nagu hiljem näiteks ka Rasputini loo puhul) oli sealjuures silmahakkav; siinkirjutaja meelest vajaks uurimist seegi, kas ei olnud Hermann Keyserlingi hilisem maabumine Darmstadt (1919) – seda ju endise suurhertsogi eestkostel – seotud asjaoluga, et viimane Vene tsaarinna oli olnud Darmstadt printsess. Igatahes toonitas Bartlett, et niipea kui lõdvenes traditsiooniline usaldussuhe Vene õukonna ja baltisakslaste vahel, lahkus A. K. riigiteenistusest.

Erki Tammiksaar (Tartu) kõneles A. K.-st kui loodusteadlasest. See on Raikküla isanda suhteliselt enam käsitlemist leidnud elutahk, mida ei ignoreeritud ka N. Liidus. Ettekandja tugines senises hoolikamale allika-analüüsile, aga tõi välja ka rea uusi lähtepunkte, seda nii Saksa, Vene ja Eesti arhiivides kui ka 19. sajandi keskpaiga loodusteaduslikus kirjanduses (nt. A. K. ekspeditsioonikaaslaste poolt ja kohta publitseeritu). See võimaldas täpsustada Keyserlingi ekspeditsioonidega seotud üksikasju.

Eelneva haakus **Bernhard Fritscheri** (München) ettekanne A. K. panusest maateadustesse. Keskne oli tees, et A. K. esindas nn. Humboldti paradigmat Vene teaduses.

Sirje Kivimäe (Tallinn) kõneles Keyserlingidest kui põlluharijaist Raikküla, Kõnnu ja Kergu mõisais. A. K. alustas praktilise põllumehena nullist, kuid tõusis mõne aastaga Eestimaa Põllumajandusliku Seltsi presidendiks; 1893 asus samale ametikohale ta varasurnud poeg Leo. Just viimasel on Keyserlingidest kõige suuremad teened mõisamajanduse moderniseerijana Eestis: tema juhtimisel hakkas selts muuseas soodustama friisi tõugu veiste kasvatamist – sellest kujunes eesti mustakirju kari. Teeneka mehe mee-

nutuseks asutas selts hiljem L. Keyserlingi nime-lise näitusemedali. Leo poeg filosoof Hermann jäi praktilisele põllumajandusele kaugeks, kuid investeeris siiski maaparandusse.

Uudse katsena räägiti sümposiumil A. K.-st kui filosoofist. **Gert von Pistohlkors** (Göttingen) käsitles Keyserlingi poliitilist filosoofiat kui mõnede poliitiliste seisukohtade summat, mille kohta – see tõdemus oli ettekande raamiks – on trükitud allikais liiga vähe materjali. Keyserlingi tütre avaldatud valik A. K. kirjadest on ebapiisav eriti 1869. aastast hilisema aja kohta, mil isa kuju muutub peaaegu perepapalikuks. Pistohlkorsi väitel ei olnud Schirreni ja A. K. vahel suuri sisulisi kääre Baltikumi poliitilise missiooni mõistmisel, konflikt tekkis aga asjaajamise laadist: A. K. meelest pidid Balti provintsid Peterburi ees alati käituma kui tükk Venemaad. A. K. jäägi tuks poliitiliseks eeskujuks oli ülikoolisõber Bismarck, aga ta tundis teda ainult kui hiilgavat välispoliitikut; Bismarcki sisepoliitilised küsitavused tema vaatevälja ei ulatunud.

Guido Rappe (Darmstadt) püüdis koondada A. K. olemis- ja tunnetusõpetuslikke arusaamu tema viimaste aastakümnete päevikumärkmete põhjal. Rappe järgi on A. K.-le filosoofiliselt lähedasim küll Kant (see on baltisakslastele üldomane), kuid tunnetuslik subjektivism osutab tugevat kallet Schopenhaueri suunas. Vaimsed ja moraalsed põhitõed ei ole A. K. järgi põhjuslikult seletatavad. Seoses Schopenhaueriga tõi Rappe A. K. kinnismotiivina esile ka “enesekaemusliku substantsi” (*die selbstempfindende Substanz*) ehk vaimse subjekti teema, kuid siinkirjutaja arvab A. K. arutlusis ära tundvat hoopis Hegeli, nimelt tema “Vaimu fenomenoloogia” kuulsa eessõna, kus substants määratletakse just puhta enesekaemuse ehk subjektsuse põhjal. Siit võiks perekondlik mõtlemistraditsioon viia omakorda pojapoja Hermannini, kes oma hilisfilosoofias kinnistas “substantsiaalse vaimu” mõiste külge (‘see, mis ei interpreteeri, vaid on ja loob’).

Thomas Taterka (Riia) kõneles A. K. ja tema kaasaegse, Tartus sündinud ja töötanud Victor Hehni (1813–1890) näitel looduseuurimise kahest teest. Kanti-austaja A. K. oli suur eelkõige kollektioneerija ja süstematiseerijana; ta ei vaadeldud loodust kunagi tervikuna, vaid nägi selles üksikuid isoleeritud objekte, mida tuli kirjeldada, mõõta, kaaluda ja tabelitesse panna. Ta oli nominalist ja sotsiaaldarvinist, kandes loodusseadused üle otse ühiskonda. Goethe-uurija ja baltisakslase kohta harraldaselt tiheda stiiliga Hehn, harrastades loodusfilosoofiat Hegeli ja Schellingi kõiksuslikus vaimus, kirjeldas mineraale, taimi ja

loomi aga alati vastastikuses toimes inimkultuuriga, jälgides nende “kodustamise” teed nii geograafiliselt kui ka lingvistiliselt. Itaalia loodust kirjeldas ta füsiognoomikuna otseku inimmärgu ja andis välja soola, inimesele tähtsaima mineraali, kultuuriloo; tema peateos vaatleb koduloomade ja -taimede ajaloolist teekonda Aasiast Euroopasse.

EDUARD VON KEYSERLING (1855–1918), kes oma kirjanikunimes krahvitiitlit ei kasutanud, oli A. K. vennapoeg, õppis 1875–1877 Tartus juurat, tegutses seejärel suguvõsa põlisalal Kuramaal mõisnikuna, käies vahepeal ka sajanäilõpu Viini õhku hingamas (impressionismi mõju E. K.-le seostatakse just selle kogemusega), elas alates 1895 poissmehe ja boheemlasena koos oma vanatüdrukust õdedega Münchenis, jäi 1908 pimedaks, aga dikteeris seejärel oma kuulsaimad ja nägijalikemad “balti lossijutud”. E. K. on alati olnud eelkõige *Feinschmecker*’ite toidulaua kui aadlihämaruse ja vihjelise erootika ülempreester, kes oma mõnetisest kalduvusest biidermeierisse suudab üle saada märkamatu, aga mõjusa irooniaga. Pole seetõttu imestada, et “Noor-Eesti”, eriti Gustav Suits ja Bernhard Linde, kes kuulusid uut eurooplast ilma baltisaksa prillita, E. K. vaat et ainsa baltlasena oma tiiva alla võtsid. Kui 1912 ilmus eesti keeles E. K. novellikogu “Helged päevad” (täheenduses “Lämbed päevad”, *Schwüle Tage*), mis ka veel siinkirjutaja ligi 70 aastat hiljem oma nimilooa pahviks löi, kirjutas muidu sapine Suits Kuramaa krahvile ülistuslaulu.⁹ Linde avaldas “Saksa antologia” teises osas “Nicky” (1923), 1931 ilmus hõrk “Dumala” (pealkirjaga “Pastori armastus”), 1989 “Õhtused majad”, 1996 “Lained”. Ühes sellega on E. K. ainus baltisaksa päritolu autor, kellest on eesti keeles mingi vähegi esinduslikum valik.

Peter Sprengel (Berliin), kes on kirjutanud 19.–20. sajandi vahetuse saksa kirjanduse uue standardajaloo, näitas oma eruditsioonist tulenevalt rohket motiivilist rööbiklust E. K. ja teiste autorite vahel. Võrreldavaks number üks võeti Th. Mann. Analüüsi põhilaad oli sotsioloogiline, lähteks impressionism kui kultuuritüüp (*à la* aristokratismi allakäik sensitiivsuses), mis tõi meelde Richard Hamanni kunagise suurejoonelise kuvandi.¹⁰ (Hamannlikult avarale kultuuritüpoloogia-

le esitas oma ettekandes vastulauseid **Wolfgang Nehring** Los Angelesest, kes käsitles impressionismi teatava tajupsühholoogilise stilistikana ning tõi hulga näiteid E. K. kujundisüsteemist.) Sprengel jõudis järeldusele, et nii aadli kui ka liht-rahva tundeväljendus liigub E. K.-l stereotüüpsetes, ehkki laadilt vastandlikes vormides, individuaalseeritud armastus võib lähtuda vaid kodanlasest, keda aga E. K. kujutab erilise sümpaatiaga. See viis ettekandja teatavasse vastuollu oma teesiga, et E. K. on aadliühiskonna suhtes kriitiline (selle seadis kahtluse alla ka W. Nehring). Teiseks, E. K. on läbinisti erootiline kirjanik. Oma essees “Armastusest” (1907) ütleb ta suisa: “Et mõista üht inimest, peame teadma, mis rolli mängib selles erootilisus.”¹¹ See võiks olla pigem platoonilise Eroose kui seksi-keskne tõdemus. Sprengeli järgi seisneb manduva aadli traagika selles, et vahetu emotsionaalsuse puududes jäädakse ka erootilistes suhetes seismise kontrolli alla ning lõpptulemus on nurjumus inimsuhtes. See on levinud mall, kus erootilise õnnestumise varjatud kriteeriumiks saab seksuaalne lõpplahendus: kui erootiline pinge suubub füüsilisse vahekorda, on asjad korras, kui seksuaalse lahenduseeni ei jõuta, on suhetes midagi viltu. E. K. aga on just nimelt erootiline, mitte seksuaalne kirjanik. Oskuses säilitada erootiline pinge (sümpaatia) inimese ja maailma vahel, seda avaras platoonilises, niisil ka metafüüsilis-esteetilises mõttes, mis eeldab täpset distantsimängu, ongi siinkirjutaja meelest E. K. loomingu puänt, ning seksuaalse rahulduse kriteerium tähendaks siin “aristokraatse impressionismi” surumist kodanliku realismi mõõtkavva. Või ehk öelda ‘sotsiaalse traagika’ asemel hoopis ‘metafüüsiline melanchoolia’ – kurbus sellest, et erootiline ilu tekibki ebafunktsionaalsest võbinast lähedusihaga ja distantsiloomest, mis otseses seksuaalsuses – kahjuks – hävib?

Muidugi on küsimus ka selles, et see, mis toimub poeetilise ruumi sisemuses tegelaste vahel, ja see, millise sihiga autor sellest jutustab, on kaks ise asja. Kirjanik võib *jutustada* üht lugu, aga *jutlustada* sellega hoopis teist. Vähemalt on igal lugejal alati õigus mõista kirjutatut kui mõistukõnet, olgu siis poliitilist, autobiograafilist või filosoofilist. Kui Sprengel võttis E. K. jutustusi sotsiaalse dokumendina, siis läti draamaauuri- ja

⁹ Päevaleht 24. VII 1912, nr. 168, lk. 1–2.

¹⁰ Esialgsel kujul: R. Hamann. *Der Impressionismus in Leben und Kunst*. Köln, 1907; ümbertõõtatud ja täiendatud kujul: R. Hamann, J. Hermand. *Impressionismus*. Berlin, 1960. Erakordne on raamatu lõppvariand sellegi poolest, et muidu kergesti äraunustatavat Keyserlingi, saksa “aadliagooni” väljapaistvaimat esindajat (lk. 170), kasutatakse näitematerjalina üsna ohtralt.

¹¹ E. v. Keyserling. *Über die Liebe*. – *Die Neue Rundschau* 1907, lk. 135

Benedikts Kalnačs (Riia) käsitles neid kui lavalisi situatsioone, kus nii koht kui ka aeg on dramaturgilised fiktsioonid. Ühes sellega langeb ära küsimus, kas E. K. lugude tegevuspaik on Baltikum või näiteks Ida-Preisimaa. Kalnačs kirjeldas E. K. mõisamiljööd kui teatrilava, millel instseneeritakse elu, imiteeritakse kirgi, ritualiseeritakse eksistentsi. Armastuski on siin sama lühike kui näidend. Lõppkokkuvõttes tekitas Kalnačsi ettekanne sama küsimuse, mis Sprengeli oma: miks on just E. K., kes kujutab otsekui armastuse igavest luhtumist, iha, mis läheb kiiresti üle oma mälestuseks – miks on just seesama E. K. pannud paberile mõned saksa kirjanduse parimad armastuse lood (“Lämbed päevad”)? Äkki ongi armastuses sedasama “aristokraatset mandumist” – midagi, mis on muud kui õnn ja entusiasm, abielu ja seksuaalne vahekord mäel keset moone?

Sümposiooni teemasse löikus ülima täpsusega **Jürgen Viering** (Göttingen). ‘Maastikutaju’ ja ‘dekadentsikogemus’ – nende kahe mõiste varal mõtestas ta ümber sümposiooni alapealkirja “Keyserlingide baltilik maailmaelamus”. Ehkki E. K. segastab oma juttude topograafiat idapreislilike nimedega, kumab tema looduspiltidest läbi algne Balti maastik. Ent see omandab tehniliku värvingu üldeuroopaliku dekadentsikogemuse mõjul (kuu tõusmine kui tulevärk, öitesadu kui dušš) ning läheb üle rahvusvaheliseks seltskondlik-erotiseeritud miljööks.

Dekadentsi ja seisuslik-loodusliku keskkonna E. K. kahe konstandina tõi välja ka **Ralph-Rainer Wuthenow** (Frankfurt Maini ääres). Uudse toena E. K. mõistmisel meenutas ta Henri Frédéric Amieli pihtimuslikke päevikuid, mis avaldati postuumselt 19. sajandi lõpus ning kus elujõuetus ja -hirm, nurjumine ja luuserlus said esimest korda nii produktiivse kirjandusliku väljenduse. Ka E. K. kirjutas suuri tekste elamata elust, igavesest kõhklusest ja ilmajäetusest.

Dekadentsi uurimist jätkas **Liina Lukas** (Tartu/Tallinn), võrreldes E. K. ülevat, pidupäevast maastiku- ja ruumiloomet Jaan Oksa loomaliku eksistentsini madaldatud külapiltidega; suunalt vastupidised, ühendab mõlemat autorit ometi keskkonna jõuline stiliseerimine. Nii nagu E. K. põhjal ei saa teha sotsioloogilisi üldistusi Balti mõisamiljöö kohta, nii ei ole ka Oks Eesti külaelu elutruu kujutaja, sest ohjad on suuresti stiili loogika käes. Mis aga siiski kindel, on see, et nii nagu E. K. eesti, nii ei oleks Oks mõeldav baltisaksa kirjanduses; stilistilisi valikuid kontrollib erinev sotsiaalne taust. See oli ka üks kahest ettekandest, kus võrreldi Balti ruumi kaht erikeelset autorit, püüdes üldis-

tada kirjanduste tüpoloogilisi erijooni.

Agnieszka Godzisz (Łódź) alustas oma ettekannet komplimentidega Tartu ülikoolile, mis oli 19. sajandi lõpul poola vaimse eliidi taimelava. Edasi võrdles ta E. K. proosat poola modernistide loominguga, mis on laadilt kodanlikum ja kunstniku-kesksem, ehkki oma meelelis-meeleolultsevalt koelt samuti impressionistlik. Kõlama jäid juhtmõtted: monismi kadu ja sellest tingitud melanhoolia, aristokratismi üleminek estetismiks.

Michael Schwidtal (Frankfurt Maini ääres) kõrvutas dekadentsi-ilminguid E. K. ja taani kirjaniku Herman Bangi loomingus, mis on traditsioonidega teema. Mõlemad kirjanikud annavad oma õnnistuse vana maailma väljasurvevatele seistustele, neile, kes näevad elu kui matuserongi. Sellele vastanduvat moodsa maailma dünaamikat sümboliseerib päris rong ja raudteede laienev võrk; mõisa seisunud ilu vahetab välja raudteejaamade närviline ootus. Inimene raudteel on funktsionaalselt määratletud; aadlik on see, kes lihtsalt on olemas, nii nagu taim või loom. Otsarbetult, niisiis – Kanti järgi – esteetiliselt määratles aadlit ka H. Keyserling: ainult et see ei ole aadel oma algupärasest, vaid ilusa fossiili staadiumis.

Carola Hilmes (Frankfurt Maini ääres), kelle teemaks oli mehelikkuse ja naiselikkuse konstrueerimine E. K. teostes, jõudis järeldusele, et E. K. ei demoniseeri armastust. Võib eristada ‘valge’ ja ‘punase’ naise tüüpi tema tekstides, kuid need ei kattu *femme fragile*’i ja *femme fatale*’i klišeedega, sest E. K. jääb pigem seotuks seisusliku kui seksuaaldemonoloogilise maailma tavade. Feministi jaoks on mees igal juhul seksuaalse puudega olend, kes konstrueerib – eneserahulduse raames – naisest midagi sellist, mida see ei ole; E. K. tugevus seisnevat asjaolus, et tema teostes on nn. naisteromaani elemente, mis aitab mehelikke trafarette ületada.

Benjamin Breggin (Edinburgh) võttis vaatluse alla E. K. unustatud läbimurdeteose, näidendi “Kevadohver”, mille esmalavastuses Berliinis 1899 mängis peaosa kuulus Gertrud Eysoldt ja mis toodi püünele mitmel pool mujal saksa ruumis. See on E. K. ainuke teos, mis ei ole laadilt saksa-ega baltisaksapäranane, vaid hoopis ürgsemalt baltilik, kus tegelasteks leedu-läti sugemetega külarahvas ja motiivides tugevasti balti rahvausku ning folkloori. Vähemalt nii nägi asja E. K.-s paganlikke motiive tuvastav Breggin. Lisatagu, et austus puude, lindude ja üleüldse looduse vastu, mida E. K. juures täheldatud, iseloomustas ka tema lellepojapoega Hermannit, kel iga Könnu metsa puuga olnud lausa isiklik suhe.

Küsimus on vaid selles, kas maksab sellist kiindumust nimetada alati kohaliku rahvausundi mõjuks. Tegu võib olla üldisemat laadi baltiliku elutunde, mis aastasade jooksul erinevate kultuuride mõjuväljas juurdus kõigi siinsete asukate ellu, nende etnilisest päritolust sõltumata. Igatahes on loodustundlikkus üks kohaliku geokultuuri konstante.

A. K. pojapoeg ja E. K. lellepojapoeg, Raiküla krahv-filosoof HERMANN KEYSERLING (1880–1946) oli õieti sümposiooni peategelane ning plenaarettekannete teema; üritusele eelnesid teda tutvustavad ulatuslikud publikatsioonid (vt. Tuna 2003, nr. 2; Akadeemia 2003, nr. 9). H. K. raamatutest on eesti keeles siiani ilmunud vaid “Loov tunnetus” (1998); edasist tõlkimist vääriskid mitte Tarkuse Kooli aegsed spekulatiivsete taotlustega, rohkem kõnelnud kui kirjutatud tiraadraamatud (vt. põhjendust allpool), vaid esmajoones meditatiivsed reisikirjad (nt. “Lõuna-Ameerika meditatsioonid”) ja mälestused (“Reis läbi aja” I–III).

Jaak Undusk (Tallinn) püüdis mõista H. K.-d kui filosoofitüüpi. Kui Hermanni poja Arnold Keyserlingi (sünd. 1922) filosoofia koondub tasapindsesse Maagilisse Rattasse, siis isa eneseväljendus oli äärmuseni lineaarne; seda kandis katkematu assotsiatiivne kõnevool, mis ei olnud mitte loogiliselt, vaid ajaliselt arenev, seetõttu mitte-ümberpööratav. Võrdlus Spinoza loogiliselt pööratava lineaarsusega toob selle hästi esile. H. K.-l oli erakordne suulis-verbaalne anne (valdas kohati lausa n.-ö. keeltes kõnelemist piibellikuse mõttes) ning kõnelemine kui protsess oli tähtis osa tema filosoofilisest tekstist. Raamatutes, mis on selles mõttes vaid H. K. tekstide osalised ära kirjad, ei ole filosoofia seda poolust enam kohal. Kõneleja füüsilise isiku puudumine ära kirjadest ähvardab tema tekstikorpuse just kõige “filosoofilisemat” osa üha suurema tühikõnega. See on tinginud järsu ja negatiivse muutuse H. K. retseptisoonis. H. K. ‘katkematul kõnel’ on sarnasust müstikute tekstidega. Nii üks kui ka teine mitte niivõrd ei informeerigi, kuivõrd annab signaale tekstivälise Sõnastamatuse olemasolust; müstikutel on selleks jumal, H. K.-l tema enda isik. Nn. polarisatsiooniprintsiibist lähtudes kasutab H. K. kogu maailma pörkepinnana omaenda Minani jõudmisel ning kirjutab seega kõigist teistest kirjutades esmajoones iseendast. H. K. eriline koht elufilosoofias võiks olla tagatud tema poolt kehasatud ja väljendatud veendumusega, et filosoofi isik ja tema teosed on kaks isasja. Erinevalt kodanlikus ‘Gutenbergi galaktikas’ juurdunud sei-

sukohast, et isiksuse väärtus võrdub tema töö tulemusega (tema tekstidega), uskus H. K. antiiksel, et filosoofi elaval ajalikul isikul on võrratult suurem väärtus kui temast mahajäävatel näiliselt aegumatutel tekstidel.

Selle järeldusega haakus teise plenaarettekande pidaja, Hermann Keyserlingi Arhiivi korras-taja ning H. K. biograafia (1996) ja mitmete uurimuste autor **Ute Gahlings** (Darmstadt), leides, et H. K. loomingu läbivaks jooneks on püüe rehabiliteerida filosoofiat kui elutarkust (vastandina filosoofiale kui süstemaatilisele teadusele). Lisaks 30 raamatule jäid H. K.-st maha tohutud suulise loomingu jäljed, sealhulgas 300 viies keeles peetud kõne kavandit. H. K. kõneles alati pidurdamatult peast, pannes paberile paremal juhul märksõnad. Gahlings jaotas H. K. loomingu perioodidesse, mida liigendavad tema arust kolm peateost: “Filosoofi reisiräpik” (1918), “Lõuna-Ameerika meditatsioonid” (1932) ja “Raamat algupärast” (postuumselt 1947). Kosmopaatiliste joontega elufilosoofiast (“inimene on maailmale avatud loom”), mis näeb igat rahvuskultuuri kui instrumenti suures ülerahvuslikus maailmaorkest-ris, liigub H. K. Lõuna-Ameerika kogemuse mõjul kultuuri maiste ja kehaliste paratamatuste tun-nustamiseni (kultuur kui inimhinge “abieli” konkreetse maapinnasega), ülistades eelkõige algupärasust ehk substantiaalse (“jumaliku komöödia”) ja paiga (“tragöödia”) vaimu tasakaalu.

Ralph-Rainer Wuthenow (Frankfurt Maini ääres) toetus “Filosoofi reisiräpikust” rääkides ‘kosmopoliitilise baltluse’ ideele, mis on sugula-ne siinkirjutaja ‘Balti kosmopolitismiga’, ideevoolu-ga, mis andis endast selgemalt märku 19. sajandi viimasel kolmandikul (G. J. Schultz-Bertram, H. Jannsen) ja mille alged oli H. K.-sse süstinud tema isa Leo. Wuthenow rõhutas vaba mehe staa-tust H. K. kultuuritolerantsuse alusena (professor on Saksamaal juba riigiametnik ja seetõttu ideoloogiline kohuslane) ning imetles Jaapanis töötanud õppejõuna H. K. võimet elada sisse iga Idamaa spetsiifikasse. Nii näiteks haaras H. K. hämmastava kergusega kirja tähendust hiina kul-tuuris – aktuaalne teema ka 20. sajandi lõpu post-modernistlikus diskursis.

Hugo Dyserinck (Aachen, elab täna Belgias), üks võrdleva imagoloogia pioneere, suunanäita-va uurimuse “Krahv Hermann Keyserling ja Prantsusmaa” (1970) autor, rõhutas, et H. K. rahvusvaheline maine 1920.–1930. aastail ei põhine-nud mitte niivõrd tema Saksamaal, kuivõrd Prant-susmaal alates 1926 saavutatud vastukajal. Esial-gu jõudis H. K. sinna tõlgetena ja teda võeti kui teutooni või isegi asiaatlike sugemetega uusro-

mantlist müstikut, midagi prantsuse vaimule võõrast. 1930. aastate algul pidas ta Prantsusmaal furoori tekitanud avalikke loenguid ning avaldas (natsi-Saksamaal ahistatuna) neli oma teost prantsuse keeles juba algupäranditena, muutudes prantslaste silmis "heaks eurooplaseks". Nii on H. K. Heinrich Heine kõrval üks orgaanilisi sildu saksa ja prantsuse kultuuri vahel. Dyserinck lõpetas küsimusega: mis osa võis H. K. rahvusüleses tegumoes mängida tema päritolumaal, multikultuuriline Balti piiriiriik?

H. K. ülerahvuslikku meelelaadi ei tõesta mitte üksnes tema prantsuse suhted või Baltikumi supranatsionaalne "belgiseerimise" plaan, millega ta 1910. aastatel välja tuli. Ka reisirikirjanikuna ei jää ta pelgalt vahendaja rolli, vaid kaevub igasse uude mentaalsusse eluliste huvidega, püüdes neist leida midagi oma Mina muutvat. See tung on saanud aluseks ka aktiivsele tagasisidelele mitmes võõras kultuuris.

Yuh-Cheng Fan (Taivan) kõneles hiina mõtlejast Tang Junyi'st (1909–1978), kes alates 1949 elas pagulasena Hongkongis. 20. sajandi esimesel poolel olid Hiinas hiinalikud mõtlemisstiilid põlu all ning ainsat pääsu nähti Lääne filosoofiatele kohanemises. H. K., kes 1911 jõudis Hiinasse, pidas seda "tohtu psüühiliseks vördjastumiseks" ning väitis "Filosoofi reisipäevikus", et Hiina uuestisünd on mõeldav üksnes konfutsianismi vaimust. See mõjus tol ajal anakronistlikult, kuid sai õigustuse hiljem. Kommunistlikus Hiinas keelati konfutsianism täielikult ning selle avalikust kaitsjast Tangist ei teatud Läänes midagi. Tang aga leidis tuge just H. K.-lt, keda ta 1943. a. pidas kõige intelligentsemaks Lääne mõtlejate seas ning 1951. a. esimeseks, kes ühtviisi tundlikult on käsitlenud nii Ida kui ka Lääne õpetusi.

Hans-Joachim Knaup (Yokohama) kinnitas umbes sedasama, näidates, kuidas H. K. Lääne filosoofia dihhotoomiliste sõnapaaride (mõtlemine–tundmine, sisu–vorm jne.) abil püüdis jaapanliku kompaktmõtlemise eripära üle kanda õhtumaisesse mõistepiiri. Daisetsu T. Suzuki (1870–1966), zen-budismi tähtsaim vahendaja lääne maailmas, oli H. K.-ga kirjavahetuses ning tunnustas oma teoses "Teed zeni juurde" C. G. Jungi kõrval ka H. K. panust zeni "teaduslikku analüüsi", mis tema järgi muidugi zeni olemuse ni ei vii. Siiski tunnistas Suzuki, et ka euroopaliku mõtlemise raames on võimalik tema enda olemuslikku dihhotoomilisust taandada, nagu tões-

tab Plotinose, Meister Eckharti või Goethe kogemus. Selles kontekstis saavad soodsa hinnangu ka H. K. mõistmiskatsed, mida kannab positiivne läheduseotsing "võõraga".

Martin Kämpchen (Santíniketan) on juba aastaid tegelnud H. K. ja India suhetega, seda eriti seoses Rabindranath Tagore isikuga. Elab alates 1973. aastast Indias, on käinud Tagore asutatud Visva-Bharati ülikoolis ning tõlgib sealsamas bengali keelest tema teoseid (enamasti on need tõlgitud autoriseeritud inglise tõlgetest). H. K. unistus alates Idamaa-reisist 1911–1912 oli olla guru, s.t. mitte Õpetuse tundja, vaid isiksuseks koondu Olemine, holistlik Tark, nagu ta seda nägi Tagores, kelle üheks "maaletoojaks" Saksamaale ta 1921. a. saigi. Kahe mehe tegevuses oli sõltumatu sarnasust (mitteformaalsete koolide asutamine, Ida ja Lääne filosoofilise sünteesi taotlus), ning H. K. mõtlemises oli sügavalt omaks võetud indialikke (eelkõige hinduistlikke) mõjusid. Olemisest tähtsamaks jäi talle ometi tema oma isik.

Karin Schmidt (Aachen) küsis, kas H. K. "Lõuna-Ameerika meditatsioonid" räägib üldse Lõuna-Ameerikast, ja vastas küsimusele viimaks eitavalt. H. Dyserincki imagoloogilise vaatluse sõiduvees tuvastas ta, et H. K.-le tüüpilise polariiseerumise raames konstrueeris ta Lõuna-Ameerikast pörkepinna omaenese reaktsioonide uurimiseks, ning et Lõuna-Ameerika "psühhoanalüüs" on vähemalt samavõrd ka autori enda erutusfantaasiade kajastus. H. K. kirjeldas Lõuna-Ameerikat eelvaimse "kolmanda loomispäeva kontinendina", s.t. maapinna ja -pöue, roomajate, vakkade, mineraalide, sigiva-sünnitava huumuse võrdpiltides, ühtaegu külma vere ja emotsionaalselt korrastatud nukruse maailmana; seda sümboolikat võeti kord liiga otseselt ja solvatult, ent kasutati teisalt *Blut-und-Boden*-laadsete ideoloogiate õigustamisel. Lisatagu omalt poolt, et "Lõuna-Ameerika meditatsioonid" on kahtlemata H. K. kompaktsemaid ja jõulisemaid raamatuid, mitte enam intellektuaalse hajakonversatsiooni, vaid täie jõuga tekstile pühendumise tulemus. See on ka ehk tema suurima eneseleidmise, ühtlasi uue keele leidmise raamat (*gana*, 'pime iha', s.t. alamad tungid: nälg, hirm, ahvatletus jne., on ilmselt levinuim H. K. omamõisteist);¹² veendumaks, mil määral haakub "kolmanda loomispäeva kontinendi" psühhograafia seikadega H. K. eneseimidžis, võetagu vaid ette tema mälestused. Lõppeks on see ilmselt ka H. K. suurima kirjan-

¹² Sellest lähtub suuresti ka üks erandlikke, Keyserlingi filosoofiat loovalt edasi arendavaid käsitlusi tänases maailmas: A. Ribeira. Keyserling 1980 ou la révolution inutile: Méditations sur une tradition élitaire. Paris, 1978.

dusliku mõjuga raamat; siinkirjutaja arvab H. K. "telluriseid imidžeid" ära tundvat muuhulgas Max Frischi "Homo faberi" (1957, e. k. 1965) Lõuna-Ameerika kirjeldustes.

H. K. elutunnet revolutsioneerinud 1929. a. Lõuna-Ameerika reisi taga seisis tegelikult naine, argentiina kirjanduse "ülempreestritar" Victoria Ocampo (1890–1979), kellest kandis ette **Helmut Winter** (Niddatal). H. K. töödest innustunult võttis Ocampo krahviga 1927. a. ühendust ning kirjutas talle ookeani tagant kohati mitu korda päevas (pluss üks pikk telegramm nädalas); see, nagu enamik teisigi H. K. lähitutvusi, jooksis karile; Ocampo küsis hiljem oma intiimsed kirjad tagasi ning hävitas nad osaliselt. Esimene kohtumine Pariisis 1929. a., kus H. K. las kis endale daamil – talle iseloomulikult! – kuu aega luksushotelli välja maksta, oli juba lõpu algus: H. K. välimus, mehelikud ambitsioonid ja ülevoolav retooriline egotsentrism ("ta ei kuulnud ega mõistnud kedagi peale iseenda") rabasid naist. H. K. reisis 1929 suvel küll Lõuna-Ameerikasse ettekandeid pidama, kuid nüüd rabas naine oma külmusega juba teda. Kahepoolisel rabandusel olid loomingulised tagajärjed: H. K.-kogemuse mõjul – nii väitis Winter – sai Ocampost õieti kirjanik ja feminist; H. K. aga kirjutas oma "Lõuna-Ameerika meditatsioonid", mis C. G. Jungi sõnul kajastavat H. K. enesemaandust kokkupuutes naiseliku maisusega.

Oma 1929. a. Lõuna-Ameerika reisil külastas H. K. ka Brasiiliat ning see tekitas huvi emamaa Portugali vastu. 1930. a. aprillis saab teoks loengureis ülikoolilinnadesse Lissaboni, Coimbra ja Portosse, millest kõneles **Américo Monteiro** (Porto). H. K. võeti nagu Lõuna-Ameerikaski vastu erakordse pidulikkusega kõige kõrgemal tasemel ning tema peast peetud prantsuskeelsed kõned kuulutasid ette 18. ja 19. sajandi väärtuste, abstraktse humanismi, kristluse, demokraatia, rahvuse jne. allakäiku; tuleviku maailmavalitsejad olla töösturid, autojuhid ja ajakirjanikud. Pääsimine seisnevat Venemaa-le ja USA-le vastu seatud ühendatud Euroopas. Koju naasnud, kirjutas H. K. oma "Euroopa spektri" 5. trüki (1931) jaoks lisapeatüki Portugalist: portugallased on kirklikud, kuid seesmiselt tühjad, sest kasutavad palju ülivõrret ja vähendussõnu, ei mõista huumorit ega irooniat, vastanduvad plebeiden aristokraatsetele kastiillastele (=hispaanlastele), kõnelevad teistest paremini võõraid keeli (millegipärast on keeleandekale H. K.-le ka see vastunäidustatud). Portugali varem positiivselt meeletatud ajakirjandus tegi oma suhtumises Balti krahvi 180-kraa-

dise pöörde ning Lissaboni ajaleht "Diário de Lisboa" võttis avaliku arvamuse kokku: "Darmstadtis filosoof tuli Portugali, jõi meie veini, sõlmis sõprussuhte mõne meie kuulsusega, pidas kaks või kolm loengut, milles mõned nägid kõike ja mõned ei midagi, ning seadis end viimaks teeale, öeldes oma andunud austajatele: "Kena maa, kui siin vaid mäed ja viinamäed oleksid.""

Johann Christian Pöder (Göttingen) oli L. Lukase kõrval teine, kes võrdles eesti ja baltisaksa autorit, ühe küla mehi H. K.-d ja Uku Masinut. Karl Jaspersist tõukudes võttis ta aluseks juhtlause "et kellegi mõtlemist mõista, peaks vaatama, milliste silmapilkude järele ta igatseb" ning tutvustas silmapilgu-filosoofiat Platonist Nietzscheni. Nii nagu klassikud, nii väärtustavad ka H. K. ja Masing silmapilgus igaviku sissetungi ajalisesse, tõelisele, s.t. vabale eksistentsile viitavat olemist. Silmapilgutaju ei olegi muud kui tunnetatud vabadus, personaalse olemise aeg. H. K.-s eristas Pöder kõigepealt monistlikku, "Lõuna-Ameerika meditatsioonidele" eelnevat perioodi, kus silmapilk on valiku tegemise ehk vabaduse hetk; sellele eelneb ja järgneb tõelise rutiin. Vabaduse loov silmapilk on üürrike, aga ometi tõelisust valiv, niisiis ka valitsev. Hilisem dualistlik H. K. tõlgendab silmapilku vaimu välgatusena temast muidu sõltumatus looduslikus olemises. Masingul on silmapilk seotud eelkõige lootusega: see on meile piskult pakutav mõistmise-aeg, mis annab lootust selleks, mis võiks olla kogu-aeg. Kui H. K. järgi avaldub silmapilgus inimese olemusühendus mingi kõrgemalt vaimsega, siis Masingu järgi on see vaid inimese osadus sellega.

Wolfhart Henckmann (München) võrdles "vaimu maastumise" (*die Erdgebundenheit des Geistes*) motiivi H. K. ja saksa filosoofi Max Scheleri (1874–1928) juures. Mõlemad tegelesid 1920. aastail antropoloogiaga tolleaegsel eel-eksistentsialistlikul moel – mõtestades inimest tema metafüüsilistes funktsioonides. Scheler alahindas H. K.-d kui filosoferivat literaati ja H. K. alahindas Schelerit kui kateedrifilosoofi, ehkki tagasivaates olid mõlemad sarnasemad, kui nad ise tunnistasid. Scheler osales 1927. a. Tarkuse Kooli suurel konverentsil "Inimene ja maa", kus H. K. kavatses ta oma üldplaani alusel "orkestreerida", ent Scheler libises talle etteantud rollist välja. Diskussiooni aluseks sai Scheleri tees "vaimu jõuetusest" (*die Ohnmacht des Geistes*), mis justkui rääkis vastu H. K. "maadvalitseva vaimu" vaimse initsiatiivi teemale. Henckmann püüdis pooli tagantjärele klassikaliselt puhta peenalanüüsi kaudu lepitada, näidates mõistete välise vormi fetišeeritust sisu arvel, kuid möönis ühtlasi, et H. K. trans-

tsendentne 'algupära' (*Ursprung*) ja Scheleri absoluut ehk jumalus on tunnetusteoreetiliste algpunktidenä erinevad. Vastandina Scheleri Spinozast ja Schellingist lähtuval panteistlikule metafüüsikale on H. K. jaoks oluline inimese hinge enesetäiustamine, mis ei rahuldu siinpoolse eksistentsiga, vaid kandub üle surma piiride.

Eelnevast täiesti erinevas, heideggerlikult vormilõhestavas keeles pidas oma ettekande **Eduard Parhomenko** (Tartu), kes aga kummalisel kombel mitmete motiivide osas haakus Henckmanniga. H. K. ja Heideggeri ruumilist mõtlemist võrreldes võttis ta aluseks mõlema mehe tuntud maksimumid, vastavalt "Lühim tee iseendani viib ringi ümber maailma" ja "Inimene on kauguse olend". Mõlemaga määratletakse inimest iseendast eemaldumise kaudu, püüdes seejuures uuendada transtsendentsuse tavapäraseid tähendusi filosoofias ja nähes transtsendentsust looduses endas. Siiski jääb H. K. vana õhtumaise mina-metafüüsika lõõga, võttes transtsendentsust kui Mina intensiivistamist ja potentsioneerimist, Heidegger aga defineerib selle kui oma Mina avatuse horisondilt iseendasse tõmbumise.

Mari Tarvas (Tallinn) oli Hermann Keyserlingi Arhiivis Darmstadtis lugenud filosoofi käsikirjalisi päevikuid ning tõi päevavalgele tekstoloogiliselt alustrajavat. Enam-vähem süstemaatiliselt pidas H. K. päevikut kolmel perioodil; päevik ei olnud talle mitte intiimne vestluspartner, vaid pigem eeltöö tulevastele tekstidele. Maailmareisi nn. algpäevik 1911–1912 on suures osas "Filosoofi reisipäeviku" mustand, juba avaldamiseks kirjutatud. Paljukõneldud Proteuse-motiivi seal veel ei esine, samuti on Kalkutta-peatükki hiljem vaikimisi lisatud vahepeal kuulsaks saanud Tagore nimi (sai 1913 Nobeli auhinna). Sõjapäevikud 1914–1917, samuti avaldamiseks mõeldud ja osalt ingliskeelsed, on pigem kollaaž ajaleheväljalõigetega. Kui palju on neis kattumisi H. K. sõjaaegsete artiklitega, ei osanud kõneleja öelda. Ositi säilinud Lõuna-Ameerika päevikud 1928–1930 pole aga niivõrd raamatu mustand, kuivõrd "Lõuna-Ameerika meditatsioone" ettevalmistav materjalikogu ja lugemispäevik, kus senisest rohkem isiklikku, nt. suhtest Victoria Ocampoga.

Sümposiooni lõpetas endise Saksa suursaadiku Eestis, **Henning von Wistinghauseni** (Berliin) pikem ettekanne H. K. tülist oma kaasmaalastega Eestimaal Rüütלקonnast aastail 1917–1918. See oli ainus Balti-aspekti käsitus selles sektsioonis ning omamoodi viimseni põhjalik eellugu sündmustele, mida laiemas geopoliitilises plaanis on vaadeldud siinkirjutaja (Tuna 2003, nr. 2). Just 1917–1920 jõudis H. K. baltipoliitiline tegevus nii



Sümposiooni korraldajaid ürituse lõpubanketil TÜ Ajaloomuuseumi Valges Saalis (vasakult): Liina Sumberg, Liina Lukas, Ene Kelder, Jaan Undusk, Kairit Kaur.
Foto: Barbara von Wartenberg

rüütלקonnasiseselt kui ka rahvusvahelises ulatuses kulminatsiooni, sest kogu Baltikum seisis täiesti uute valikute ees. Uurijate eest on seda seika varjutanud "Filosoofi reisipäeviku" (1918) tollane ülemaailmne menu. Ettekandja tsiteeris üksikasjaliselt nii Tartu kui ka Darmstadt arhiivist pärit materjale, mille esimene süvenev lugeja ta on sagedasti olnud, andes ammendava ülevaate Eduard v. Stackelbergi ("suursakslaste") ja H. K. ("Balti kosmopoliitide") kokkupõrke esimesest faasist, seda rõhuga Saksa okupatsiooniaastal 1918, kui paljud baltisakslased tegid viimse hetke valesamme, mis neile järgmisel aastal nii Landesveeri sõja tulemuse kui ka radikaalse maareformiga kätte maksis. Stackelbergi–H. K. konflikt on näide sellest, kuidas rüütלקondlikult juhitud Eestis peeti teravaid vaidlusi valikute pärast, mis ei olnud enam aktuaalsed, ja magati maha ajaloo peajoone kulg. Siiski võib H. K. poliitilist positsioonimängu, eriti mis puutub koostöösse eestlaste ja lätlastega, pidada palju läbinägelikumaks kui enamiku teiste baltisakslaste oma.

Sümposioon oli suurimaid kollektiivseid panuseid, mis seni Keyserlingide uurimisse antud. Usutavasti tõestab seda ka peatselt ilmuv raamat.

Jaan Undusk